

«ԻՍԼԱՄԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅԱՆ» ԴԱՍԱՎԱՆՊՄԱՆ
ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅ
ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՄԿՋԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ
ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ

Նաիրա Սահակյան¹
ԵՊՀ

DOI:10.46991/jos.2023.23.1.007

Բուլանական աշխարհի հետ Հայաստանի պատմական կապը (երկար ժամանակ արաբական խալիֆայությունների և հետո նաև Օսմանյան ու Իրանական կայսրությունների կազմի մեջ լինելը, ինչպես նաև արաբ-իսլամական էմիրությունների հայկական թագավորությունների կազմի մեջ լինելը) էականորեն ազդում են «Բուլանագիտության ներածություն» դասընթացի դասավանդման մեթոդաբանության վրա: Այս հոդվածը ուսումնասիրում է, թե ինչպես է իսլամական աշխարհի հետ գոյակցության տասներեքդարյա պատմությունը ձևավորում «Բուլանագիտության ներածություն» դասավանդման մոտեցումը հայկական լսարանում՝ հատկապես շեշտելով հայ միջնադարյան պատմիչների աշխատությունները ուսումնական ծրագրում ներառելը: Որդեգրելով այս մոտեցումը՝ դասընթացը կամրջում է իսլամի և հայոց պատմությունները՝ կապելով թեման ուսանողների ինքնության հետ: Հայկական մատենագիտական սկզբնաղբյուրները ուսումնական ծրագրում ներառելը հարստացնում է դասընթացի նյութը և խրախուսում ուսանողներին ներգրավվել ապացույցների, փաստերի և փաստարկների ավելի խորը վերլուծության մեջ: Այս պրակտիկական զարգացնում է քննադատական մտածողության հմտություններ և հնարավորություն է տալիս ուսանողներին լավ տեղեկացված եզրակացություններ անել պատմական իրադարձությունների և գործիչների վերաբերյալ:

Բանալի բառեր՝ *իսլամագիտություն, «Բուլանագիտության հիմունքներ», հայ մատենագիրներ, հայ-իսլամական հարաբերություններ*

2001 թվականի սեպտեմբերի 11-ին աշխարհը ցնցած ահաբեկչական ակտից հետո իսլամի պատմության դասավանդումը լսարաններում շեշտակի փոփոխություններ կրեց՝ շատ հաճախ

¹ Նաիրա Սահակյանը ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի արաբագիտության ամբիոնի ափստենտ է, պատմական գիտությունների թեկնածու, էլ. փոստի հասցե nara.sahakyan@ysu.am ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8595-7044>

բարդացնելով դասավանդողների գործը: Մի կողմից իսլամաֆոբիայի կտրուկ աճը արևմուտքում, իսկ մյուս կողմից՝ ներգաղթող մուսուլմանների ներկայությունը լսարաններում դրա դասավանդման բովանդակության և մեթոդաբանության էական վերանայումների առիթ հանդիսացան:² Արևմտյան ակադեմիայի համար սեպտեմբերյան այդ իրադրությունը բեկումնային պահ դարձավ, սակայն աշխարհի այլ տարածաշրջաններում իսլամի պատմության դասավանդումն ունի այլ հիմքեր, որոնք պայմանավորում են դասապլանն ու այն շեշտադրումները, որոնք կատարվում են լսարանում: Հայկական լսարանի համար այդ հիմքերից առանցքային է հայ-իսլամական առնչությունները իսլամի ծագման պահից ի վեր:

Իսլամը Հայաստանում երկար ու բարդ պատմություն ունի: Դարեր շարունակ մուսուլմանները Հայաստանում փոքրամասնություն են եղել, իսկ Հայաստանը մի քանի դար շարունակ եղել է իսլամական խալիֆայության մաս:³ Իսլամի մուտքը Հայաստան տեղի է ունեցել դեռևս 7-րդ դարում, երբ արաբ նվաճողները իսլամը բերեցին տարածաշրջան:⁴

Իսլամը ներկայիս Հայաստանի տարածք է հասել իր ծագումից անմիջապես հետո: Արաբների առաջին արշավանքը Հայաստան տեղի է ունեցել մ.թ. 640 թվականին, և դրանից հետո Հայաստանը շուրջ երկու դար հայտնվեց արաբների տիրապետության տակ:⁵ 9-րդ դարում Բագրատունիներին հաջողվում է վերականգնել պետականությունը: Չնայած միջնախարարական կոիվներին, Խալիֆայության և Բյուզանդիայի հետ մշտական բախումներին՝

² Courtney M. Dorroll, *Teaching Islamic Studies in the Age of ISIS, Islamophobia, and the Internet* (Indiana University Press, 2019).

³ Sevak Karamyan and Naira Sahakyan, “Armenia,” in *Yearbook of Muslims in Europe*, ed. Samim Akgönül et al., vol. 15 (Brill, 2023).

⁴ Ավելին տե՛ս՝ Seta B. Dadoyan, *The Armenians in the Medieval Islamic World: The Arab Period in ArmnyahSeventh to Eleventh Centuries* (Transaction Publishers, 2011).

⁵ George A. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People: (From Ancient Times to the Present)* (Mazda Publishers, 2002), 69–80.

Բագրատունիներին հաջողվում է պահպանել թագավորությունը մինչև 11-րդ դար: Այս ընթացքում մի կողմից շարունակվում են փոխհարաբերությունները իսլամիզացիայի հետ, մյուս կողմից որոշ արաբական ամիրություններ են ներառվում Բագրատունյաց թագավորության կազմի մեջ:⁶

11-րդ դարի կեսերից Հայաստանը ենթարկվում է սելջուկ-թուրքերի, իսկ 13-րդ դարում՝ մոնղոլական արշավանքներին: Այս ողջ ընթացքում իսլամական աշխարհի հետ շարունակվում էին ոչ միայն քաղաքական, այլ նաև սոցիալ-մշակութային ու կրոնական փոխհարաբերությունները: 16-րդ դարում Հայաստանը և հայությունը հայտնվում են երկու իսլամական կայսրությունների՝ Սեֆյան Իրանի և Օսմանյան կայսրության գերիշխանության տակ: Սա շարունակվում է մինչև 19-րդ դ. սկզբները, երբ տարածաշրջանում էական խաղացող է դառնում Ցարական Ռուսաստանը, և Հայաստանի Հանրապետության ներկա տարածքը, ի թիվս այլ երկրամասերի, անցնում է ցարական իշխանության գերակայության տակ:⁷

Ներկայիս Հայաստանում մուսուլմանների մեծամասնությունը իրանցիներ են: Հայաստանի կառավարությունը երաշխավորում է կրոնի ազատությունն իր բոլոր քաղաքացիներին, այդ թվում՝ մուսուլմաններին: 2011 թվականին տեղի ունեցած մարդահամարը կրոնական պատկանելության մասին հարց էր պարունակում:⁸ 2011 թվականին անցկացված մարդահամարի հիման վրա հրապարակված զեկույցը փաստում էր, որ Հայաստանում մուսուլմանների թիվը 812 է, որը բնակչության 0,027% էր:⁹ Ներկայումս, սակայն, մուսուլմանների թիվը շատ ավելի մեծ է,

⁶ Արամ Տեր-Ղևոնդյան, Արաբական Ամիրությունները Բագրատունյաց Հայաստանում (Երևան: ՀԽՍՀ, 1965).

⁷ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, 81–92, 107–18, 185–206, 259–80.

⁸ “Census Programme (Content of Questionnaire). 2011 Census of The Republic Of Armenia,” 2011, <https://www.armstat.am/file/doc/99465273.pdf>.

⁹ “2011թ. Հոկտեմբերի 12-21-ը Հայաստանի Հանրապետությունում Անցկացված Մարդահամարի Արդյունքները,” 2011, https://www.armstat.am/file/article/sv_03_13a_520.pdf.

հատկապես եթե հաշվի առնենք աշխատանքային միգրանտների մուտքը Իրաքից, Եգիպտոսից, Եմենից, Ռուսաստանից և այլն:¹⁰

Երկար ժամանակ լինելով իսլամական աշխարհի մաս՝ Հայաստանը շարունակել է պահել իսլամական աշխարհի հետ իր կապը: Այնուամենայնիվ, նույնիսկ Արաբական խալիֆայության մաս լինելու ընթացքում, իսլամը երբեք գերիշխող կրոն չի եղել Հայաստանում և իր պատմության ընթացքում մնացել է փոքրամասնության կրոն: Այս հանգամանքը իսլամական աշխարհի հետ դարավոր կապի հետ միասին իր ազդեցությունն է թողնում դասավանդման մեթոդաբանության վրա: Իսլամագիտության դասավանդումը հայկական լսարանում հնարավորություն է տալիս սերտորեն կապել հայոց պատմության հետ, ավելին՝ օգտագործել հայ պատմիչների աշխատանքները՝ որպես սկզբնաղբյուր:

Այս հանգամանքով է պայմանավորված մի կողմից «Իսլամագիտության ներածության» դասավանդման կարևորությունը, մյուս կողմից՝ այդ դասավանդման մեթոդաբանական առանձնահատկությունները: Այս հոդվածում ես քննարկում եմ այն հարցը, թե ինչպես է իսլամական աշխարհի կողքին ապրելու դարավոր պատմությունը պայմանավորում իսլամի պատմության դասավանդման մեթոդաբանությունը՝ կենտրոնանալով դասընթացի մեջ հայ պատմիչների՝ նաև իսլամին անդրադարձող աշխատանքների ներառման հարցին: Սկզբնաղբյուրների քննարկումը նպաստելու է ապացույցների, փաստերի ու փաստարկների վերլուծության և պատմական իրադարձությունների և գործիչների վերաբերյալ եզրակացություններ կատարելու հմտությունների զարգացմանը, որն իր հերթին քննադատական մտածողության զարգացման կարևոր միջոց է:

¹⁰ 2022 թվականին անցկացված մարդահամարի տվյալները 2023 թվականի հուլիսի դրությամբ դեռևս չեն հրապարակվել:

Իսլամի վաղ շրջանի պատմության դասավանդման մեթոդաբանական առանձնահատկությունները հայկական սկզբնաղբյուրների կիրառմամբ

Միջնադարյան հայ հարուստ պատմագրությունը եզակի սկզբնաղբյուրներից է իսլամի ծագման և զարգացման վաղ փուլի համար: Իսլամական աշխարհի հետ սերտ հարաբերությունների արդյունքում միջնադարյան հայ պատմագրությունը անդրադարձել է իսլամին ու Մուհամմադ մարգարեի գործունեությանը: Հայ պատմիչների աշխատանքների կիրառումը լսարանում էական դեր ունի իսլամի պատմության միջին դարերի ուսումնասիրման հարցում: Հայ պատմագրության օգտագործումը լսարանում համահունչ է նաև իսլամի ծագման մասին ժամանակակից իսլամագիտության մոտեցմանը: Այս մոտեցումը քննադատորեն է մոտենում իսլամի ծագման և տարածման իսլամական ընկալմանը, որը հենվում է մեծապես իսլամական սկզբնաղբյուրների վրա: Այս սկզբնաղբյուրները, ընդ որում, հաճախ գրվել են Մուհամմադ մարգարեի գործունեությունից մեկ-երկու դար հետո: Ժամանակակից իսլամագիտությունը քննադատորեն է մոտենում իսլամական սկզբնաղբյուրների հիման վրա ստեղծված այդ պատումին և առաջարկում է իսլամի ծագման և զարգացման պատմությունը քննելիս հաշվի առնել այլ ժողովուրդների սկզբնաղբյուրներ, ինչպիսիք են նաև հայ պատմիչների աշխատանքները:¹¹ «Իսլամագիտության ներածության» դասընթացում հայ պատմիչների աշխատանքների ներառումը, այսպիսով, համահունչ է իսլամագիտության նոր մոտեցումներին:

Լսարանում, օրինակ, հնարավոր է քննարկել Սեբեոսի, Մովսես Կաղանկատվացու և Ղևոնդի աշխատություններում Մուհամմադ մարգարեի կերպարի նկարագրություններից որոշ

¹¹ Fred M. Donner, *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam* (Harvard University Press, 2012), 50–55; Robert Hoyland, *This Seeing Islam As Others Saw It A Survey And Evaluation Of Christian Jewish And Zoroastrian Writings on Early Islam* (Gorgias Press LLC, 2019).

հատվածներ, որոնք ցույց են տալիս, թե ինչպես էր ընկալվում Մուհամմադ մարգարեի գործունեությունը և նոր կրոնի առաջացումը ժամանակակիցների կողմից: Ստորև ներկայացվում են այդ հատվածները:

Սեբեոսը գրում է.

Այն ժամանակ Իսրայելի որդիներից մի մարդ, որի անունը Մահմետ էր՝ զբաղմունքով թանգար¹², կարծես Աստծու հրամանով հայտնվեց նրանց՝ քարոզելու ճշմարիտ ճանապարհը: Ուսուցանում էր նրանց ճանաչել Աբրահամյան Աստծուն, մանավանդ հմուտ և տեղյակ էր մովսիսական պատմությանը: Արդ՝ քանզի հրամանն ի վերուստ էր, մի հրամանով բոլորը հավաքվեցին՝ ի միաբանություն կրոնների: Եվ թողնելով ունայն պաշտամունքը՝ դարձան առ կենդանի Աստված, որ հայտնվեց նրանց հայր Աբրահամին: Արդ՝ Մահմետը նրանց օրինադրեց մեռելոտի չուտել, գինի չըմպել, սուտ չխոսել, պոռնկությամբ չխառնակվել:¹³

Ակնհայտ է, որ Սեբեոսը, Մուհամմադ մարգարեի մահից ընդամենը երկու տասնամյակ անց գրելով այս տեքստը, նրան ընկալում է որպես քրիստոնեական աստծո ծառա և ոչ թե նոր կրոնի հիմնադիր: Ի տարբերություն Սեբեոսի՝ Մովսես Կադանկատվացու (Դավիտուրացու) աշխատանքում Մուհամմադը բացասական կերպով է նկարագրված: Նա Մուհամմադին ներկայացնում է որպես դիվախաբ մի կերպարի:

Մի օր սասանան վայրի երեի կերպարանք է առնում և սրան հանդիպեցնում է Բահիրա անունով արիոսական մի կեղծ միայնակյացի¹⁴. սասանան տեղնուտեղը չքանում է, իսկ լիալիճ աղեղը Մահմեդի կողմից

¹² Վաճառական:

¹³ Սեբեոս, *Պատմություն* (Երևան, 2005), 197.

¹⁴ Հայկական պատմագրության մեջ Բահիրայի առասպելի տարբեր վարիացիաներին անդրադարձել է Ռոբերտ Թոմսոնը: Robert W. Thomson, “Armenian Variations on the Bahira Legend,” *Harvard Ukrainian Studies* 3/4 (1979): 884–95.

ուղղվում է այդ մարդուն: Այս վերջինը սաստիկ գոռալով ասում է. «Մի՛ մեղանչիր, որդի, որովհետև ես էլ քեզ նման մարդ եմ»: Մահմեդը նրան ասում է. «Ի՛նչ մարդ ես և ինչի՞ համար ես քարանձավում»: Այս ժամանակ նա Մահմեդին իր մոտ է կանչում և սկսում է սովորեցնել Հին և Նոր կտակարաններից՝ ըստ Արիստի, որն աստծու որդուն արարած է համարում: Իսկ ինչ որ նա՝ այդ պիղծ ուսուցչի միջոցով սովորեց հրամայվեց նրան, որ նա այդ նույնը պատմի վայրենարարո արարների, և պահանջում էր, որ ոչ ոք չզղիտենա նրա տեղը:

... Եվ ահա փրկչական խոսքը այնտեղ կատարվեց, որ ասում է, թե հանդես կգա սուտ մարգարե: Դիվախաբ Մահմեդը սկսեց մարգարեություն անել:¹⁵

Այս երկու մեջբերումների համատեքստավորումը հայոց պատմության մեջ թույլ է տալիս ուսանողներին քննարկել իսլամի պատմությունը՝ կապելով այն սեփական ժողովրդի պատմության թե՛ քաղաքական, թե՛ կրոնական ասպեկտների հետ:

Իսլամի տարածման և տիրող իրադրությանը անդրադառնում է նաև 8-րդ դարի հայ պատմիչ Ղևոնդը, որը գրում է.

Նախ և առաջ, որ ամիր ալ-մումնիք¹⁶ կոչվեցին: Քսան տարի իշխանությունը ձեռքում պահելուց հետո մեռավ Մահմետը: Դրանից հետո Մահմետի իշխանությունը փոխանորդեցին Աբու Բաքրը, Ամրը և Օթմանը¹⁷, հոռոմների աստվածընկալ և բարեպաշտ թագավոր Հերակլեսի տասնմեկերորդ տարում, և իշխեցին երեսունութ տարի: Քանի դեռ կենդանի էր աստվածապսակյալ Հերակլեսը, նրանք չէին կարողանում ասպատակ սփռել Հրեաստանի վրա, քանզի նրա քաջության համբավը տարածված էր և զարհուրեցրել էր նրանց: Տիրում էր նա Հրեաստանին ու

¹⁵ Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմություն Աղվանից Աշխարհի (Երևան: Հայաստան, 1969), 223–24.

¹⁶ Հավատացյալների էմիր: Այսպես էին անվանվում խալիֆները:

¹⁷ Աբու Բաքրը (632–634), Օմարը (634–644) և Օսմանը (644–656) Մուհամմադ մարգարեին հաջորդած երեք խալիֆներն են: Նրանք, Ալի իբն Աբի Տալիբի (656–661) հետ միասին, կոչվում են «բարեպաշտ խալիֆներ»: Նրանց իշխանության ժամանակ են նախաձեռնվում արաբական նվաճումները՝ հանգեցնելով նաև հայ-իսլամական հարաբերությունների ձևավորմանը:

Ատրեեստանին մինչև իր կյանքի վախճանը: Եվ երբ հոր՝ Հերակլեսի, փոխարեն թագավորեց որդին, դրանից հետո տերը զարթնեցրեց չար մարդկանց սիրտը¹⁸, որպեսզի նրանց միջոցով մեր քրիստոնյա ազգից վրեժ առնի, քանի որ մեղանշել էինք մեր Տեր Աստծու առջև:¹⁹

Ղևոնդի աշխատանքի քննարկումը լսարանում հատկապես կարևոր է իսլամ-քրիստոնեություն հակասության քննարկման և դրա՝ միջնադարյան իրողության մեջ համատեքստավորելու տեսանկյունից: Այս աշխատանքները, իսլամական սկզբնաղբյուրների և իսլամի ծագման վերաբերյալ ավանդական պատումի քննարկման հետ միասին, քննարկումների, լսարանային բանավեճերի լայն հնարավորություն են տալիս: Բացի բուն սկզբնաղբյուրներից՝ այս ոլորտում առկա են նաև որոշ ուսումնասիրություններ, որոնք քննարկում են հարցը խորությամբ և լրացուցիչ ընթերցանություն են ուսանողների համար:²⁰

Ինչպես նշում է Ռոբերտ Թոմսոնը՝ հայ պատմիչների մոտ իսլամի՝ որպես առանձին կրոնի պատկերի ձևավորումը դանդաղ է ընթացել և իր տեսքն է ստացել միայն 14-րդ դարում Գրիգոր Տաթևացու գրչի տակ:²¹ Սակայն, ինչպես տեսանք, հայ պատմիչները իսլամի ծագման, մուսուլմանների հետ փոխհարաբերությունների և Մուհամմադ մարգարեի մասին գրել են մինչ այդ ևս: «Եվ թեև պատմություններից շատերն ունեն իրենց գուգահեռը հունարեն, սիրիական կամ արաբական

¹⁸ Նկատի ունի մուսուլմաններին:

¹⁹ Ղևոնդ, *Պատմություն* (Երևան, 1982), 18.

²⁰ Օրինակ՝ Gayane Mkrtumyan, “An Historical Evaluation of the Covenants of the Prophet Muhammad and ‘Alī Ibn Abī Ṭālib in the Matenadaran,” *Religions* 12, no. 2 (February 2021): 138, <https://doi.org/10.3390/rel12020138>; Գայանե Մկրտումյան, *Հրովարտակ-Պայմանագրերը Որպես Հայարաբական Հարաբերությունների Աղբյուր VII–XII Դդ.* (Երևան: Մուղնի հրատ, 2017).

²¹ Robert Thomson, “Muhammad and the Origin of Islam in Armenian Literary Tradition,” in *Armenian Studies: In Memoriam Haig Berberian*, ed. Dickran Kouymjian (Calouste Gulbenkian Foundation, 1986), 829.

քրիստոնեական գրություններում, կան նաև հայկական յուրօրինակ մշակումներ և ավանդույթներ, որոնք արժե ի մի բերել»:²²

Պետք է նշել, որ հայ պատմիչների աշխատանքների ներառումը դասապրոցեսում չի նշանակում, որ իսլամական սկզբնաղբյուրները պետք է դուրս մնան ծրագրից: Հակառակը, հակադրելով և համադրելով այս սկզբնաղբյուրների պատումները՝ հնարավոր է ուսանողների մոտ զարգացնել տեքստը քննադատորեն կարդալու և վերլուծելու հմտություն: Ավելին, դասապրոցեսի ընթացքում առանցքային է քննարկել այն հարցը, թե ինչպիսի միջավայրում և ում կողմից են գրվել այս աշխատանքները, ինչու են այս կերպով ներկայացնում Մուհամմադ մարգարեին և ինչպես են տարբերվում այլ պատմագրական ավանդույթներից:

Ի թիվս վերոնշյալ աշխատանքների՝ «Իսլամագիտության հիմունքներ» դասընթացի ժամանակ հնարավոր է ներառել նաև Կիրակոս Գանձակեցու «Հայոց պատմություն»-ը, Մխիթար Անեցու «Պատմություն»-ը, Սամուել Անեցու «Հավաքումնք ի գրոց պատմագրաց»-ը, Թովմա Արծրունու «Պատմություն Արծրունյաց տան»-ը Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն»-ը, Վարդան Արևելցու «Հաւաքումն պատմութեան»-ը, Առաքել Բաղիշեցու «Ողբ մայրաքաղաքին Ստրնպօլայ»-ը, Թովմա Մեծոփեցու «Պատմութիւն Լանկեթամուրայ և յաջորդաց իւրոց»-ը և այլն:

Այս աշխատանքները կարելի է կիրառել ինչպես տնային ընթերցանության, այնպես էլ լսարանային աշխատանքի ընթացքում: Մասնավորապես, լսարանային պայմաններում հնարավոր է կազմակերպել խմբային աշխատանք, որի ընթացքում ուսանողները իրենց խմբերում կվերլուծեն սկզբնաղբյուրների որոշ հատվածներ և կներկայացնեն մյուս խմբերին: Խմբային ներկայացումներին կհաջորդի եզրափակիչ քննարկում՝ ընդհանրապատմություններով և եզրակացություններով: Լսարանային

²² Thomson, 829.

աշխատանքի այս մեթոդը թույլ է տալիս տեղեկության փոխանցման երկկողմ հոսք ապահովել և դասընթացը ուսանողի համար ինտերակտիվ միջավայրի վերածել, որտեղ նա հնարավորություն ունի մտքեր փոխանակել համակուրսեցիների հետ, լսել նրանց հակափաստարկներն ու կառուցողական քննարկմանը մասնակցել:

Եզրակացություն

«Իսլամագիտության ներածություն» դասընթացի ընթացքում հայ պատմիչների աշխատանքների ընդգրկումը նպաստում է ուսանողների շրջանում մի կողմից՝ հետաքրքրվածության բարձրացմանը, մյուս կողմից՝ քննադատական մտածողության զարգացմանը:

Հայ պատմիչների աշխատությունների օգտագործումը լսարանում բարձրացնում է ուսանողների հետաքրքրվածությունը առարկայի հանդեպ, քանի որ այն ուղղակիորեն կապում է սեփական ժողովրդի պատմության հետ: Եթե դասընթացը կապվում է տվյալ լսարանի պատմության հետ, ապա այն ուսանողներին յուրահատուկ դիտանկյուն է տալիս: «Իսլամագիտության հիմունքներ» դասընթացը կապելով հայոց պատմության հետ՝ մենք կարող ենք կապեր և զուգահեռներ անցկացնել մեր սեփական երկիրը ձևավորած հիմնաքարերի և մարտահրավերների հետ:

Ավելին, սկզբնաղբյուրների ընդգրկումը կարևոր կրթական մոտեցում է, որը ուսանողների համար ուղիղ կապ է ստեղծում անցյալի հետ: Առաջնային աղբյուրները տալիս են ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի սկզբնական պատմությունները, որոնք ապահովում են պատմական դերակատարների մտքերի, փորձառությունների և զգացմունքների մասին չգտված պատկերացումներ: Այս աղբյուրները եզակի և վավերական տեսակետ են առաջարկում, որը միայն դասագրքերը չեն կարող ապահովել:

Ավելին, լսարանում սկզբնաղբյուրների օգտագործումը զինում է ուսանողին հետազոտական հմտություններով և զարգացնում է տեքստը քննադատելու և ստուգելու սովորություն: Ուսանողները սովորում են գնահատել տարբեր աղբյուրների վստահելիությունը և կողմնակալությունը՝ կատարելագործելով վստահելի և անվստահելի տեքստերը տարբերելու իրենց կարողությունը: Սկզբնաղբյուրների ներառումը դասավանդման ընթացքում ոչ միայն հարստացնում է ուսուցման փորձը, այլև խրախուսում է ուսանողների ակտիվ մասնակցությունն ու ներգրավվածությունը՝ խթանելով լսարանային քնարկումները, բանավեճերը և համագործակցային գործունեությունը: Այն խթանում է քննարկումները, բանավեճերը և համագործակցային միջավայրը, որոնք խորացնում են ուսանողների ըմբռնումը պատմական իրադարձությունների և դրանց նշանակության մասին:

**METHODOLOGICAL INSIGHTS FOR TEACHING
"INTRODUCTION TO ISLAMIC STUDIES" USING ARMENIAN
HISTORICAL PRIMARY SOURCES**

*Naira Sahakyan*²³

Armenia's historical connection with the Islamic world, having been part of its empires for an extended period, significantly influences the teaching methodology of the course "Introduction to Islamic Studies." This article explores how the thirteen-century history of coexistence with the Islamic world shapes the teaching approach for "Introduction to Islamic Studies" in the Armenian classroom, particularly emphasising incorporating the works of Armenian medieval historians into the curriculum. By adopting this approach, the course bridges the gap between Islamic and Armenian history, providing students with a strong sense of identity and relevance. Incorporating Armenian bibliographic sources into the curriculum enriches

²³ Naira Sahakyan is an Assistant Professor at the Chair of Arabic Studies of the Faculty of Oriental Studies at the Yerevan State University, E-mail: nara.sahakyan@ysu.am, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8595-7044>

the course material and encourages students to engage in a deeper analysis of evidence, facts, and arguments. This practice cultivates critical thinking skills and empowers students to draw well-informed conclusions about historical events and figures.

Keywords: *Islamic Studies, "Introduction to Islamic Studies", Armenian chroniclers, Armenian-Islamic relations, teaching methodology*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ "ВВЕДЕНИЯ В ИСЛАМОВЕДЕНИЕ" С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АРМЯНСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

Наира Саакян²⁴

Историческая связь Армении с исламским миром, длительное пребывание в составе его империй существенно влияет на методику преподавания курса "Введение в исламоведение". В данной статье рассматривается, как тринадцативековая история сосуществования с исламским миром формирует подход к преподаванию курса "Введение в исламоведение" в армянской аудитории, в частности, особое внимание уделяется включению в учебную программу работ армянских средневековых историков. Благодаря такому подходу курс преодолевает разрыв между исламской и армянской историей, обеспечивая студентам сильное чувство идентичности и актуальности. Включение в программу армянских библиографических источников обогащает материал курса и побуждает студентов к более глубокому анализу доказательств, фактов и аргументов. Такая практика развивает навыки критического мышления и позволяет студентам делать обоснованные выводы об исторических событиях и деятелях.

Ключевые слова: *исламоведение, «Введение в исламоведение», армянские источники, армяно-исламские отношения, методология преподавания*

²⁴ Наира Саакян - к.и.н., ассистент Кафедры арабистики факультета востоковедения Ереванского государственного университета, Эл. почта: nara.sahakyan@ysu.am, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8595-7044>

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

“2011թ. Հոկտեմբերի 12-21-ը Հայաստանի Հանրապետությունում անցկացված մարդահամարի արդյունքները”, 2011. https://www.armstat.am/file/article/sv_03_13a_520.pdf.

Bournoutian, George A. *A Concise History of the Armenian People: (From Ancient Times to the Present)*. Mazda Publishers, 2002.

“Census Programme (Content of Questionnaire). 2011 Census of The Republic Of Armenia,” 2011. <https://www.armstat.am/file/doc/99465273.pdf>.

Dadoyan, Seta B. *The Armenians in the Medieval Islamic World: The Arab Period in ArmnyahSeventh to Eleventh Centuries*. Transaction Publishers, 2011.

Donner, Fred M. *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam*. Harvard University Press, 2012.

Dorroll, Courtney M. *Teaching Islamic Studies in the Age of ISIS, Islamophobia, and the Internet*. Indiana University Press, 2019.

Hoyland, Robert. *This Seeing Islam As Others Saw It A Survey And Evaluation Of Christian Jewish And. Zoroastrian Writings On Early Islam*. Gorgias Press LLC, 2019.

Karamyan, Sevak, and Naira Sahakyan. “Armenia.” In *Yearbook of Muslims in Europe*, edited by Samim Akgönül, Jørgen S. Nielsen, Ahmet Alibašić, Stephanie Müssig, and Egdūnas Račius, Vol. 15. Brill, 2023.

Mkrtumyan, Gayane. “An Historical Evaluation of the Covenants of the Prophet Muhammad and ‘Alī Ibn Abī Ṭālib in the Matenadaran.” *Religions* 12, no. 2 (February 2021): 138. <https://doi.org/10.3390/rel12020138>.

Thomson, Robert. “Muhammad and the Origin of Islam in Armenian Literary Tradition.” In *Armenian Studies: In Memoriam Haig Berberian*, edited by Dickran Kouymjian, 829–58. Calouste Gulbenkian Foundation, 1986.

Thomson, Robert W. “Armenian Variations on the Bahira Legend.” *Harvard Ukrainian Studies* 3/4 (1979): 884–95.

Կաղանկատվացի, Մովսես. *Պատմություն Աղվանից Աշխարհի*. Երևան: Հայաստան, 1969.

Ղևոնդ. *Պատմություն*. Երևան, 1982.

Մկրտումյան, Գայանե. *Հրովարտակ-Պայնանագրերը Որպես Հայարարական Հարաբերությունների Աղբյուր VII-XII Դդ*. Երևան: Մուղնի հրատ, 2017.

Սեբեոս. *Պատմություն*. Երևան, 2005.

Տեր-Ղևոնդյան, Արամ. *Արարական Ամիրայությունների Բագրատունյաց Հայաստանում*. Երևան: ՀԽՍՀ, 1965.